

Ярослав ПЕЛІКАН

СПРАВА І БІЗНЕС УНІВЕРСИТЕТУ

У вступі до своєї сьомої лекції під загальною назвою «Знання з точки зору професійних навичок» (“Knowledge Viewed in Relation to Professional Skill”), Ньюмен визначив вільну освіту й університет, можливо, стисліше, ніж будь-коли:

Процес навчання, завдяки якому інтелект, замість того, щоб бути підпорядкованим або принесеним у жертву якійсь частковій або другорядній меті, якомусь специфічному ремеслу чи фаху, дослідженню чи науці, дисциплінується заради себе самого, заради сприйняття власного об’єкту й заради власної вищої культури, називається вільною освітою. І хоча немає такої людини, яка просувалась би в цьому напрямі до меж можливого, або в якій інтелект міг би бути зразком належного формування інших інтелектів, усе ж чи не кожен може досягнути ідею про те, чим є справжнє навчання, і принаймні хотіти цього, і зробити стандартом досконалості не будь-що, а його правдивий засяг і результат, і є чимало тих, хто міг би віддатися навчанню й засвоїти його достатньою мірою. Тож висувати правильні стандарти, навчати згідно з ними й сприяти розвитку всіх студентів відповідно до розмаїття їхніх здібностей, – це, на мою думку, є *справою університету* (I.vii.I).

Ньюменівська настанова щодо того, чим має займатися університет, справді потребує критичного перегляду, що доведеться не раз висвітлювати в наступних розділах, бо в найбільш принципових моментах ця настанова, гадаю, не окреслює достатньою мірою ідею університету в цей момент її історії. Проте поставлені ним питання як були, так і досі є правильними, і без них ані ідею університету, ані його покликання

неможливо накреслити чи навіть як слід обговорити, а не те що критично переглянути.

Зазначити у вступі до обговорення про університетську «справу» (business), що університет є бізнесом, і великим бізнесом, – це, безперечно, гра слів, але й більше, ніж гра слів. Щороку дебати навколо бюджету вищої освіти в різних країнах і в окремих Штатах доводять світові, що університет слід включити в каталог великих індустрій промисловості будь-якого сучасного суспільства. Адже його доходи та витрати становлять істотний відсоток в економіці країни чи Штату, а отже, він посідає важливе місце в секторі послуг (чи «неприбутковому» секторі економіки). Найуспішнішими керівниками сучасних університетів стали ті, хто прийшов туди з «бізнесу» викладання й дослідження, але згодом навчився керувати університетом як «бізнесом», що, проте, університет не поглинув. На особливу увагу серед них заслуговують троє президентів університетів, діяльність яких мала вирішальне значення для формування Американського університету як такого (і не менш рішуче сформувала, що вже тепер стане очевидним для багатьох читачів, на погляди та підходи, які розглянуті в цій книжці). Деніел Койт Гілман (Gilman) у 25-річному віці накреслив загальний проект Шефіддської наукової школи в Єйлі, але в 1872 році став президентом Каліфорнійського університету, й трьома роками по тому – першим президентом Університету Джонса Гопкінса, який часто називають першим справжнім університетом Сполучених Штатів; на цій посаді він перебував наступні 26 років, згодом, з 1901 до 1904, був першим президентом Інституту Карнегі у Вашингтоні й, нарешті, президентом Першої Громадської Ліги Реформ. Ендрю Діксон Вайт (White) після роботи у складі викладачів Мічиганського університету став співзасновником Корнелського університету як його перший президент з 1868 до 1885 року, а потім зайнявся дипломатичною кар'єрою, зокрема, очолював американську делегацію на Гаазькій мирній конференції 1899 року. Вундеркінд Вільям Рейні Гарпер (Harper), отримав докторський ступінь в Єйлі у віці дев'ятнадцяти років, повернувся туди викладачем давньоєврейської, аж доки в 1891 році не став першим президентом Чиказького університету.

Натомість узбіччя історії управління університетами завалене рештками закладів і освітян, які інколи через найкращі наміри

зазнавали поразки, оскільки проігнорували фінансові реалії або вважали, буцімто якийсь там «бізнес» в університеті є нижчим за їхній інтелектуальний статус чи що все якось саме по собі владнається. Значну кількість отих рештків, проте, нагромадили заклади та освітяни, не гідні цього імені, оскільки занадто добре знали, що університет – це бізнес, і намагалися нагріти руки на цьому бізнесі, часто не гребуючи обманом абітурієнтів. «Шлях нагору» чи не в кожному сучасному суспільстві справді проходить через університети та коледжі, майбутнім студентам пояснювали, буцімто досить «заплатити гроші й вибрати». Скандали, пов'язані зі спортом у коледжі та студентськими кредитними програмами, показали, як легко безпардонним спекулянтам потрапити до університетського бізнесу. Неминучим наслідком такого досвіду є потреба більш прискіпливого моніторингу вищої освіти, особливо з точки зору фінансового менеджменту. Частково визначення університету як вільної та відповідальної спільноти й «родини», про що йшлося в попередньому розділі, полягає в тому, що ведення фінансової діяльності має бути поза підозрами, і що всередині спільноти вищої освіти загалом має бути атмосфера звітності, яка запобігатиме фінансовим зловживанням й у разі потреби протидіятиме їм. Цього вчить історія освіти багатьох країв: якщо спільнота вищої освіти, індивідуально чи колективно, відмовляється від такої відповідальності, знайдуться інші органи – і приватні, і державні – які аж надто охоче візьмуть її на себе, а разом із нею – значну частку влади над *справжнім* «бізнесом» університету – над його справою.

Приєднання поняття *бізнес* до поняття *університет* викликає в пам'яті також глибоку й тривалу залежність сучасного університету від ділової спільноти. Як університет, так і капіталістична система беруть свій початок із Середніх віків, але обидва досягли зрілості після доби Середньовіччя. Ба більше, вони зростали пліч-о-пліч, не зовсім як близнюки або навіть рідні брати, а як кузени, які тільки час від часу близько сходилися, а частіше сварилися, проте визнають, що на практиці вони дуже пасують один одному. Будь-яке статистичне порівняння приватних й державних університетів за кількістю студентів, чи за присудженими ступенями, чи за кількістю працівників будь-де у світі, звичайно, показало би, що найістотнішим джерелом

фінансової підтримки, а відтак і джерелом влади для сучасного університету у світовому масштабі є не бізнес, не приватний капітал і не благодійність, а саме уряд. «Приватний університет» – це переважно американський феномен. Як застерігав один провідний американський освітянин у 1943 році, «промисловість і уряд будуть контролювати освіту, й очевидно, що цим замовникам буде небагато користі від виробництва того продукту, який надзвичайно цінує вища школа». Крім того, чимало приватних університетів рішуче, ба навіть войовничо впевнених у своїх приватних поглядах і врядуванні, стали надзвичайно залежними від уряду внаслідок великої частки урядового фінансування, особливо в природничо-наукових дослідженнях. Їхня свобода частково залежить від доброї волі урядових органів, від яких надходить ця підтримка. Та якщо ця добра воля є сумнівною, а університети всього світу й усіх часів, безперечно, мали причину сумніватись у цьому, є сенс захищати їхню свободу іншими засобами. Слід, наприклад, запобігати всебічній залежності від будь-яких урядових органів (військових у випадку деяких університетів; пов'язаних із енергетикою, чи охороною здоров'я у випадку інших), бо інакше відмова цих органів підтримувати університет чи проголошення університетом незалежності від них можуть зашкодити всій програмі досліджень і викладання в університеті. Історично склалося так, що приватна фінансова підтримка університетів досі була важливим бастионом свободи від урядового втручання. Всі університети, безвідносно до розташування чи врядування, користують від атмосфери свободи, створеної в незалежних інституціях завдяки такій підтримці. До того ж, деякі державні університети досягли успіху в освоєнні обох шляхів, бо є частиною системи державної підтримки вищої освіти, але отримують і приватну допомогу й університетські пожертвування, що є не меншими за пожертвування на провідні приватні навчальні заклади. Попри деякі ганебні випадки втручання бізнес-донорів у внутрішні справи університету, добре задокументовані особливо в минулому, є свідчення про активну протидію, тому такі втручання стають радше винятком, аніж правилом.

Ці дві теми – відповідальний менеджмент університету як бізнесу й залежність університету від підтримки бізнесом – перетинаються в царині, якій приділено менше уваги, ніж вона

заслуговує – йдеться про статус університетських попечителів. Будь-який розгляд теми керівництва університетом повинен приділяти особливу увагу взаємозв'язку між кількома опорними пунктами керівництва університетом, а саме, між факультетом, адміністрацією, радою опікунів, кожен зі своєю власною клієнтурою (*constituency*). У нинішніх умовах цей взаємозв'язок висуває окреме питання про ключові внески, які історично зробили в університет як бізнес попечителі – представники ділової спільноти. В історії багатьох університетів саме їхній внесок у певний критичний момент урятував університет від банкрутства чи скандалу, завдяки певним технічним діловим навичкам і персоналові, хоч як академічна спільнота поблажливо чи презирливо ставиться до всього цього. Достатньо тільки переглянути мемуари університетських ректорів, віце-канцлерів і президентів з багатьох регіонів, щоб дізнатися, навіть безвідносно до цих криз, про користь, яку отримав університет завдяки цим діловим навичкам і персоналу в такій царині як інвестування добродійних внесків. Там, де інститут опікунства було зруйновано і на його місце прийшли байдужість або грубе втручання, часто значна частка провини за це повинна лягти на університетську адміністрацію чи викладачів, безвідповідальних в інтелектуальному діалозі з опікунами щодо ідеї університету (для якого вони могли б зробити щось більше, ніж читати Ньюмена). Натомість там, де опікуни переймаються ідеєю університету, а не лише доларами й центами або цеглою та цементом, у момент ухвалення рішень їх надихатиме таке обговорення.

Усе це потрібно мати на увазі, коли ми розглядаємо вислів «бізнес університету», але коли Ньюмен каже: «Висувати правильні стандарти, навчати згідно з ними й сприяти розвитку всіх студентів відповідно до розмаїття їхніх здібностей, – це, на мою думку, є справою Університету», – він, вочевидь, використовує слово *справа* у більш давньому й більш загальному сенсі, ніж бізнес. Принаймні відтоді, як виникло поняття *мультиверситет* (університетський комплекс, що включає науково-дослідний центр) – близько 1963 року – члени університетської спільноти Сполучених Штатів, як і весь сучасний академічний світ, дедалі краще усвідомлюють, що існує майже нескінченне розмаїття закладів, які називають себе «університетами», а отже,

й нескінченне розмаїття видів діяльності, якими вони займаються, – викладання, дослідження, професійне навчання, збирання колекцій і видавничі проекти. Як показує досвід студентів, яким доводилося подавати документи до університету на бакалаврський, магістерський рівні чи на професійне навчання, це розмаїття може спантеличувати, навіть паралізувати. Розмаїття й різноманітність майже напевно зростатимуть у наступному столітті, особливо якщо пошук вестиметься, як-от у цьому дослідженні, у світовому масштабі. Наприклад, такі царини як національна чи місцева історія, фольклор чи етномузикологія, локальні й регіональні мовні явища і надалі будуть покликанням університетських учених, викладачів, студентів, бібліотек і видавництв кожної країни.

Навряд чи можна піддати сумніву те, що описувати такі явища й публікувати такі наукові праці є справою університету в окремій країні чи культурі, або те, що у мультиверситетах хтось має провадити такі дослідження й викладати їх результати тією чи іншою мовою. Те саме стосується не тільки фольклору, історії чи природних багатств, а й широкого кола конкретних тем. Але за такої уваги до національної культурної окремішності і за всього цього розмаїття, безнадійно зараз навіть запитувати, чи має якийсь сенс ньюменівське визначення (чи настанова): «висувати правильні стандарти, навчати згідно з ними й сприяти розвитку всіх студентів відповідно до розмаїття їхніх здібностей, – це, на мою думку, є *справою університету*». Зрештою, питання про справу (business) університету не є ні питанням про університет як бізнес, ані про якісь інші різновиди бізнесу (business) чи зайнятості («busy-ness») в університеті, а радше: якою *справою* університету потрібно займатися, якщо він хоче мати право називатись «університетом», і згідно з чим визначенням ідеї університету? Жодний заклад не може займатись усім цим одразу: навчати всіх мов, якими розмовляють на земній кулі, вивчати всю географію нашої та інших планет, досліджувати історію та передісторію всього людства, розробляти повну таксономію всіх родів і видів, конструювати лабораторії та машини для дослідження всіх речовин і сил матеріального світу або готувати до будь-якого роду діяльності, який називає себе професією. Та чи є якась робота чи галузь, відсутність яких або нехтування якими могли би позбавити заклад права претендувати

на ім'я «університет»? Коротко кажучи, чи існує або чи може існувати визначення університету?

Зрозуміло, є припущення, що таке визначення може існувати. Відтак, до цього визначення, очевидно, могли би входити такі компоненти: поступ знання через дослідження; розширення знання через додипломне й післядипломне навчання; фахове навчання, яке включає набування і знань, і професійних навичок в університетських професійних програмах або школах; збереження накопиченого й зафіксованого знання в бібліотеках, галереях і музеях; поширення знання через університетську видавничу діяльність. Університет може робити ще й багато іншого, і всі вони це роблять. Існують також деякі інші речі, що їх будь-який університет повинен виконувати як частину свого «обов'язку перед суспільством» (I.vii.IO), і що в різних суспільствах, часових періодах і університетах відмінні. Проте це є речі, які університет мусить робити, коли прагне бути університетом – і я гадаю, трохи вагаючись, що зараз говорю ось про що: всі університети повинні в якийсь спосіб робити все це, щоб мати таке право. Останнім часом у світі постійно зростає, і здається, в геометричній прогресії, число освітніх закладів, які прагнуть іменуватися «університетом», – то тут, то там виникають «університети», присвячені бойовим мистецтвам, найрізноманітнішим заняттям чи покликанням, ідеологіям чи переконанням. Відповідно, плутанина в питанні співвідношення між поступом знання й розширенням знання породжує нову тавтологію – йдеться про штучне розрізнення між «університетом» як таким та «дослідницьким університетом». Якщо під першим, очевидно, розуміють заклад, що надає післябакалаврську освіту, можливо, навіть заклад, що пропонує лиш декілька бакалаврських програм, – то під другим уже мають на увазі університет, де поточною програмою досліджень і видавничої діяльності має займатися весь факультет, не лише як засобами для призначення на посаду чи отримання її, а як постійним завданням і частиною службових обов'язків професора.

Годі говорити, що це розрізнення є абсолютно неприйнятними для мене, хоча я вважаю необхідним звертатися час від часу до терміна «дослідницький університет». Адже перші принципи, про які йшлося при початку цього огляду, справді приводять до такого визначення університету, або справи університету, яке

було щойно запропоноване. Зрештою, довелося б написати ще одну таку книжку, щоб визначити, чим справа коледжу відрізняється від справи університету. В найкраще відомих Ньюмену університетах «виникали коледжі, які ставали посередниками та інструментами діяльності Університету» (П.і.І), водночас зберігаючи необхідну міру академічної та адміністративної автономії. В інших місцях, наприклад у Сполучених Штатах, перетворення «коледжу на університет» нерідко означає лише зміну імені, й може ще дешиці, коштом істотних втрат у справжній справі коледжу і не завжди з ясним розумінням, що ж є власне справою університету. Як буде зрозуміло з наступних розділів, університет не має й не міг би мати якоїсь монополії на освіту молоді, й підпорядкування обов'язків коледжу іншим складовим його місії часто спричиняє освітню катастрофу. Адже, коледжі функціонуючи, дедалі корегують університет. Проте залишається засаднича відмінність між «моделями вищої освіти в коледжах і університетах», і ця відмінність є засадничою також і для переосмислення «справи університету».

Переклад з англійської: *Лариса КАРАЧЕВЦЕВА*